

KÖMÜR ÇOCUKLAR: ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN FARKLI BİR GÖRÜNÜMÜ PATNOS ÖRNEĞİ

Ömer Miraç YAMAN¹, İhsan YILKAN²

Geliş: 29.11.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.489734

Öz

Çocuk işçiliğinin birçok çeşidi bulunmaktadır; mendil satan, boyacılık yapan, tarımda çalışan ve kâğıt toplayanlar bunlardan sadece bazılarıdır. Yapılan bu çalışmada ise çocuk işçiliğinin daha farklı bir türü üzerinde durulmuştur. Apartman ve resmi kurumların çöplerini karıştırarak, ayıkladıkları yanmamış kömürleri toplayan çocukların durumları üzerine çalışılmıştır. Geçmiş çok uzun yıllara dayanmakta olan bu sorun, Türkiye'nin soğuk ve doğal gaz olmayan bazı Doğu illerine özgü bir durumdur. Çalışma kapsamında, bu işi yapan çocukların sosyo-ekonomik durumlarının ele alınması amaçlanmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Bu bağlamda veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu ile çocuklarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma toplamda yaşları 9 ila 15 arasında değişen 12 çocukla yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, çocukların kötü koşullarda çalıştıkları, kömür toplarken ciddi risklerle karşılaştıkları, bu işi maddi yetersizliklerden dolayı yaptıkları ve kömür toplayan çocuklar arasında okul terkinin yüksek olduğu görülmüştür. Bunlarla birlikte bu işe başlama yaşının sekiz yaşlarına kadar indiği, aile yapılarının kalabalık olduğu, kış bittikten sonra bu çocukların hamallık ve ayakkabı boyacılığı yaptığı ve 14-15 yaşlarından sonra da Türkiye'nin batı şehirlerine inşaatlarda çalışmaya gittikleri bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca bu çocukların sokak ve okul gibi sosyal hayatın çeşitli alanlarından dışlandığı ve gelecekte çok fazla beklentilerinin olmadığı sonuçları elde edilmiştir.

1 Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi –Cerrahpaşa, Sağlık Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, omermirac@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9989-857>.

2 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, ihsanyilkan04@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5520-2003>.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk İşçiliği, Sokakta Çalışan Çocuklar, Kömür Çocuklar, Patnos.

COAL CHILDREN: A DIFFERENT APPEARANCE OF CHILD LABOR IN THE SAMPLE OF PATNOS

Abstract

There are many types of child labor such as tissue selling, shoe shining, working in agriculture and paper collection. In this study, a different kind of child labor is emphasized. This study examines the situation of children collecting unburned coal, which they collect by mixing garbages of apartment buildings and public institutions. This problem has been existed for many years and it is a phenomenon peculiar to Turkey's cold and some eastern provinces without natural gas. The aim of the study is to address the socio-economic situation of children doing this work.

Qualitative research method was chosen in the study. In this context, semi-structured interview form was used as a data collection tool and interviews with children were conducted. The study was conducted with 12 children aged 9 to 15 years in total. According to the findings, children work in poor conditions, while collecting coal they face serious risks. Also the findings show that they do this job due to financial problems and school dropout is high among these children. In addition, starting age of work is getting to reduce to eight, their family structure is crowded, after the winter is over these children work as porters and shoe shiners. The study also reached the information that they go to Turkey's western cities in order to work in construction industry from 14-15 years of age. Furthermore, these children are being excluded from various social life areas such as street and school. And the results show that these children do not have too much expectation on future.

Keywords: Child, Child Labor, Street-working Children, Coal Children, Patnos.

Giriş

Çocukluk yasal anlamda, kronolojik yaşa dayalı olarak güç, hak, olgunlaşma, deneyim ve bilgi gibi kavramlarla karakterize edilirken (Goldman ve Ronken, 2000), on sekiz yaşının altındaki her birey çocuk olarak kabul edilmektedir. Çocukluk kavramı ve bugün kabul gören çocukluk anlayışı tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Phillippe Aries (1975), çocukluk tarihi üzerine yapmış olduğu araştırmalarda bugün kabul gören anlamıyla sosyal bir kategori olarak çocukluğun Ortaçağ Avrupa'sındaki toplumlarda görülmediğini ve o dönemde çocukların daha çok "yetişkinlerin minyatürü" olarak algılandıklarını ileri sürmektedir.

Nitekim Postman 1985 yılında yayınladığı *The Disappearance of Childhood* adlı makalesinde; çocukların ailelerinin yaptıkları işleri paylaştıklarını ve ayrıcalıklı bir konumda olmadıklarını göstermiştir. Bununla beraber insanlık tarihi boyunca aileler çocuklarını yetişkinliğe hazırlamışlar ve onların hastalıkları ile uğraşmış, uzun çaresiz bebeklik dönemlerinde onları korumuş ve bakımlarını üstlenmişlerdir (Stearns, 2017: 3). Fakat bunlara rağmen çocukluk kavramı modern bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Modern zamanlarda Avrupa toplumu, okulları icat ederek çocukluğu zorunlu kılmıştır (Postman, 1995: 52). Böylece çocuk özne haline gelmeye başlamıştır.

Çocuk işçiliğinin geçmişi insanlık tarihi kadar eski olsa da, kitlesel bir sorun olarak sanayi devriminden sonra ortaya çıkmış (Basu, 1999) ve bu sorun bugünün dünyasında büyük bir problem kaynağı olmuştur. Bu sorun, dünyadaki bütün ülkeleri ilgilendirmekle beraber az gelişmiş ülkeler ve özellikle gelişmekte olan ülkeleri daha çok ilgilendirmektedir. Nitekim bu ülkelerde çocuk işçiliği sorunu daha çok görülmektedir. Çocuk işçilik oranı, ülkelerin eğitim düzeyi, ekonomik gelişmişliği, nüfus gibi etkenlere bağlı olmaktadır. Günümüzde sayıları milyonları aşan birçok çocuk; fiziksel, zihinsel, sosyal, kültürel, eğitsel vb. açılardan zarar gören şartlarda ve uluslararası norm ve yasalara aykırı bir şekilde çalışmaktadır. Çocuk işçiliğine, ulusal ve uluslararası birçok kurum ve kuruluş karşı olmasına rağmen bu sorun çözülebilmemiş değildir. Çocuğun kendisini birçok açıdan olumsuz etkileyen şartlarda çalışması ve rızası olmadan çalıştırılmaya mecbur bırakılması açısından değerlendirildiğinde çocuk işçiliği, bir insan hakları ihlalidir. Ancak dünya ülkelerinde yaşam standartlarının düşük olması nedeniyle çocuklar çalışmaya zorlanmaktadır.

Dünya kamuoyunun çocuk işçiliği sorununu sıklıkla gündeme getirmesi ve dünyanın ekonomik ve refah seviyesinin gelişmesi ile birlikte çocuk işçiliğinde bir azalma olmaya başlamıştır. 2008 yılında dünya genelinde yaklaşık 215 milyon (Perumal, 2018) çocuk işçi bulunurken günümüzde bu sayı 151 milyon (Alliance, 2017) civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu çocukların yarısından fazlası tehlikeli işlerde çalışmaktadır (Çöpoğlu, 2018). Dünyada çocuk işçi olarak çalışan çocukların yaklaşık %93,3'ü ise kayıt dışı sektörlerde, tarımsal faaliyetlerde çalışmaktadır (Kamruzzaman ve Hakim, 2018). Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte çocuk işçi; *"14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini kişi, genç işçi de 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış"* olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de TÜİK'in 2012'de yapmış olduğu Çocuk İşgücü Anketine göre, 6-14 yaş arasında çalışan 292 bin çocuk, 15-17 yaş arasında ise 601 bin çocuk çalışmaktadır.

Çocuklar, çalışmak zorunda bırakıldığında eğitimden uzaklaşma, fiziksel, psikolojik, duygusal anlamda pek çok mağduriyet yaşamakla beraber insan ticareti, istismar, şiddet ve sömürü gibi onları savunmasız bırakan birden fazla olumsuz durumla da karşı karşıya gelebilmektedirler (Kamruzzaman ve Hakim, 2018).

Çalışan çocukları bu kadar risk beklerken formal ve informal anlamda Dünya’da ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin birden çok türü bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada çocuk işçiliğinin farklı bir türü üzerinde durulmaya çalışılmıştır. ‘Kömür çocuklar’ metaforundan anlaşılacağı üzere, bu çocuklar kömür satmaktadır. Çocukların yaptığı bu iş türü Türkiye’nin soğuk olan illerine mahsustur. Literatürde çocuk işçiliğinin birden fazla farklı türü üzerine yapılmış çalışmalar mevcuttur: Tarımda çalışan (Gülbuçuk, 2012), boyacılık yapan, simit satan, mendil satan, çöp karıştıran (Altuntaş, 2003) vb. konularda çalışmalar bulunmaktadır. Ancak atık küllerin arasından yanmamış kömürleri ayıklayan bu çocukların durumunu konu edinen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma “kömür çocuk işçiliği” yanmış kömürün çıplak el ile elenip satılmasını konu edinmektedir. Çalışmanın genel amacı bu işte çalışan çocuk işçilerin genel bir görünümünü sunmaktır. Bu genel amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır: (i) çocukları bu işe sürükleyen nedenler nelerdir? (ii) Bu işi yaparken çocuklar ne tür risk ve sorunlarla karşı karşıya gelmektedir? (iii) Neden başka bir iş değil de bu işi tercih etmektedirler? (iv) Ailelerinin onların bu işte çalışmalarına karşılık tutumları nasıl olmaktadır? (v) Bu işi yapan çocuklar toplum tarafından nasıl görülmektedir? Çocuk işçiliği ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasıyla beraber bu çalışmanın özgünlüğü çocuk işçiliğinin şimdiye kadar çalışılmamış bir alanına değinmiş olmasıdır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma betimsel nitel araştırma kapsamında yürütülmüştür. Nitel araştırmalar insanların deneyimlerine nasıl bir anlam yüklediklerine (Ekiz, 2003), dünyalarını nasıl kurduklarına, deneyimlerini nasıl yorumladıklarına odaklanmaktadır (Merriam, 2013: 5). Nitel araştırmalar içeriğe özgü çalışmaların fenomenini anlamaya yönelik doğal bir ortam sunmakla beraber araştırmalarda anlayış, aydınlatma ve dışavurum aramaktadır (Hoepfl, 1997). Bu çalışmada çocuk işçiliğinin farklı bir görünümünü yansıtan ve Türkiye’nin doğusundaki illere özgü bir olgu olan çöpten kömür toplayan çocukların durumları hakkında bilgi edinilmeye ve çocukların bu işi yapmasının arka planında nelerin olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemi ile toplanmıştır. Bu doğrultuda çocukların kömür toplama işine dair görüşleri derinlemesine öğrenilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılar

Çalışma grubunun seçilmesinde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklemin alt kategorisi olan benzeşik örneklem ile amaca bağlı olarak benzeşik bir grup seçilmiştir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015: 91) Bu örneklemin amacı, küçük, homojen bir örneklem oluşturma yoluyla belir-

gin bir alt grubu tanımlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 137). Bu kapsamda en çok verileri çocukların vereceği düşünüldüğünden bu işi yapan ve yaşları 9 ila 15 arasında değişen ve kömür toplayan 12 çocukla görüşülmüştür.

Veri Toplama Aracı

Çalışmanın verilerinin toplanmasında nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan görüşme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 46). Nitel görüşmeler, karşılıklı keşif, anlama, yansıtma ve açıklama olanakları sunmaktadır (Tracy, 2013: 132). Bununla beraber görüşme; beceri, duyarlılık, konsantrasyon, görüşme yapılan kişiyi anlama çabası, iç bakış ve disiplin gerektirmektedir (Bal, 2016: 159). Bu araştırmada veriler toplanırken uygulanan görüşme formundan çocukların kömür toplama işine dair algılarının neler olduğunu ortaya koyacak görüşme soruları hazırlanmıştır. Bu sorular yarı yapılandırılmış görüşme formu ile sunulmuştur. Buradan amaç yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme tekniklerinin orta yolunu bulmaktır. Araştırmacıya belli bir esneklik tanıdığı için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme formunun iç geçerliliğinin sağlanması amacıyla literatür taraması sonucu hazırlanan sorular 2 uzmanın incelemesine sunulmuştur. Uzmanların soruları incelemesi sonucu bazı sorular formdan çıkarılmış bazı sorular ise birleştirilmiştir. Bu sayede katılımcıların tekrara düşmesi engellenmeye çalışılmıştır. Soruların anlaşılır olmasının ölçülmesi amacıyla iki çocukla pilot görüşmeler yapıp soru listesine son şekli verilmiştir. Çalışmanın amacına ulaşması için yarı yapılandırılmış 6 temel soru sorulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması amacı ile Ağrı ilinin Patnos ilçesine gidilmiştir. Çocukların nerede olduğunu tespit etmek amacıyla gözlem yapılmış ve çocukların çarşının muhtelif yerlerinde olduğu görülmüştür. Çocuklara izinleri doğrultusunda ses kaydı yapılacağı, çalışmada isimlerinin kullanılmayacağı, kendilerini rahat hissetmelerini, bu çalışmanın bilimsel amaçlar için kullanılacağı kendilerine uygun bir dille ifade edilmiştir. Yapılan etik kurallar kapsamında uygulanmaya çalışılmıştır. Bu noktada Bingöl Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi ilkeleri çerçevesinde çalışmayı değerlendirmiş ve araştırma etiği açısından uygun olduğuna karar vermiştir.

Katılımcıların hepsi erkek (Patnos'ta sokakta yanmış kömür satan kız çocuğuna rastlanılmamıştır) çocuklardan oluşmaktadır. Yapılan görüşmelerden zengin veriler elde edilmek amacıyla çocukların kendilerini biraz daha rahat hissedecekleri kafe veya çay ocakları gibi görece sakin yerlerde sohbet ortamı oluşturularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma katılımcıların müsait olduğu zamanlarda, yaklaşık 20'şer dakikalık olmak üzere yüz yüze görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların hepsi hem Kürtçe hem de Türkçe konuşabilmekte olsa da kendilerini

Kürtçe daha rahat ifade ettikleri gerekçesiyle araştırmacı onlarla Kürtçe görüşme yapmıştır. Daha sonra bu görüşme kayıtları Türkçeye çevrilmiştir.

Araştırmada görüşmeler Nitel veri analizinde verileri yönetmek açısından öncelikle veriler bilgisayar ortamında düzenlenmiştir. Daha sonra düzenlenen bu notlar okunmaya başlanmış ve hatırlatıcı notlar alınmıştır (Creswell, 2016: 82). Akabinde kodlar ve kategoriler oluşturulmaya başlanmıştır. Buradan 25 kategori oluşturulmuştur. Oluşturulan kategoriler toplam 6 tema altında verilmiştir. Bu temalar: 1. Tema: Çalışma Düzeni ve Sıklığı, 2. Tema: Çalışma Süreçleri, 3. Tema: Bir Sorun Olarak Sosyal Dışlanma, 4. Tema: Yapılan İşin Bıraktığı İzler, 5. Tema: Çocukların Boş Zaman Algısı, 6. Tema: Çocukların Gelecek Beklentileri. Yapılan bu temalandırmanın amacı katılımcıların görüşme formundaki sorulara verdikleri cevapların daha sistematik bir şekilde sunulmasıdır. Çalışmanın nitel verilerinin analizi yapılırken temalar, Merriam'ın (2013: 165-177) belirlediği kriterlere uygun olarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Bunlar; temalar araştırmanın amacını sunmalı, kapsamlı olmalı, yarı özel olmalı ve literatürle uyumlu olmalıdır. Oluşturulan bu temalar ile görüşme formu beraber dört farklı uzmana incelettirilmiştir. Bu görüş ışığında veriler bu temalar altında sunulmuştur.

Bulgular

1. Çalışma Düzeni ve Sıklığı

Bu tema altında katılımcıların, kömür çocukların yaşları, okula gidip gitmedikleri ve nasıl bir ailede yaşadıklarına dair aile profili gibi bulgular sırasıyla tartışılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1. Kömür Toplayan Çocukların Sosyo-demografik Özellikleri

	Yaş	Eğitim	Kardeş Sayısı	Anne Bana Durumu	Başka Çalışan	Babanın İşi
Ç1	15	8. Sınıf devam	7	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç2	12	6. sınıf terk	5	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç3	14	7. sınıf terk	6	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç4	13	7. sınıf terk	9	İkisi de sağ	5	İnşaatçı
Ç5	9	4. sınıf devam	6	İkisi de sağ	1	İnşaatçı
Ç6	10	4. sınıf devam	4	İkisi de sağ	2	Çalışmıyor
Ç7	14	6. sınıf terk	6	İkisi de sağ	2	Duvarcı
Ç8	13	6. sınıf terk	4	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç9	13	6. sınıf terk	13	İkisi de sağ	4	Çalışmıyor
Ç10	14	6. sınıf terk	4	İkisi de sağ	1	Çalışmıyor
Ç11	14	7. sınıf terk	6	İkisi de sağ	1	İnşaatçı
Ç12	14	6. sınıf terk	4	İkisi de sağ	-	Emekli

Yapılan görüşmelerde kömür toplayan çocukların sosyo-demografik özelliklerinin benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim çocukların benzer yaşlarda bu işleri yaptığı ve benzer yaşlarda bu işi bırakıp benzer işlere (inşaatta çalışmak) yöneldikleri görülmüştür. Çocukların çok küçük yaşta bu işe başladıkları; 14 ve 15 yaşlarından itibaren ise inşaata gittikleri bilgisine ulaşılmıştır. Kömür Çocukların eğitim durumlarında da benzerliklere rastlanmıştır. Çocukların genelde okulu 6. Sınıfta terk ettikleri görülmüştür. Nitekim görüşme yapılan çocukların 9 tanesinin okulu terk ettiği, sadece 3 tanesinin çalışmanın yanı sıra okula devam ettikleri tespit edilmiştir. Okulu bırakan çocuklardan Ç12 okulu bırakmasının sebebini şöyle açıklamaktadır: “Okul güzel değildi. Kendi isteğimle okulu bıraktım bu işi yapıyorum. Hocalarımız iyi değildi ondan bıraktım. Yani en ufak bir şey yapsak bizi hem dövüyorlardı hem de müdüre götürüyorlardı müdür de bizi gebertirdi, bizi çok döverdi bende bu yüzden okuldan kaçtım.”

Okulu bırakmasına dair Ç12'nin önce kendi isteği ile bıraktım demesine karşın konuşmasının devamında okuldan kaçma sebebinin öğretmen şiddeti olduğu ifadelerinden anlaşılmıştır.

Okula devam eden çocuklara örnek olarak da Ç1: “Hafta sonları çalışıyorum. Ben sabah okula gidiyorum öğlen çıkıyorum. Öğlen kömüre geliyorum, boyaya geliyorum.” Bu örnekte olduğu gibi kömür toplayan çocukların sabah okula, öğleden sonra kömüre gittikleri ve hafta sonları da tüm gün kömürde çalıştıkları görülmüştür.

Görüşmeler sonucunda, aile bireylerinin tamamına yakınının çalıştığı bilgisine ulaşılmıştır. Babaların tamamına yakını çalışmakta ve iş olarak inşaat işçiliği yapmaktadırlar. Bunun yanında ailedeki erkek çocukların, aileye katkıda bulunmak amacıyla çeşitli işlerde çalıştıkları tespit edilmiştir. Büyük çocukların inşaatta çalıştıkları, küçük çocukların ise kömür sattıkları görülmüştür. Görüşmeler sonucunda her ailede ortalama iki kişinin çalıştığı öğrenilmiştir. Bu konuya dair yapılan görüşmelerden bazı kesitler aşağıda sunulmuştur:

“10 yaşında bir erkek kardeşim var. O da bu işi yapıyor. Ailede başka da çalışan yok.” (Ç1).

“Babam inşaattan düştüğü için kolu sakat artık çalışmıyor. Sadece ben çalışıyorum. Bi de bir kardeşim var 8 yaşında ama o okula gittiği için her zaman gelmiyor. Bazen geliyor bazen gelmiyor. Başka da gelirimiz yok.” (Ç10).

Aile ve çalışma durumundan bahsederken erkek çocukların çalıştığı, kız çocukların ise okula gittiği bilgisine ulaşılmıştır. Ç3 bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

“İki ablam evlendi. 3 tane kız kardeşim okuyor, bir tane de abim oynarken kamyon ezdi sakat, 26 yaşında, bir kardeşimde benden küçük o da kömürde çalışıyor. Babamda inşaatta çalışıyor. Ben de kömüre gidiyorum. Yani ben çalışıyorum diyorum kız kardeşlerim okusun, ben onların okumasını istiyorum. Zaten ben okumadım bari onlar okusun.”

Bu çocukların ayrıca kalabalık ailelerde yaşadıkları, evlerinin yetersiz olduğu ve köylerden şehir merkezlerine göç ettikleri bilgisine de ulaşılmıştır.

2. Çalışma Süreçleri

Bu tema altında çocuk işçiliğinin bir alt türü olan kömür toplayan çocukların bu işe nasıl başladıkları, hangi sebeplerden ötürü bu işi yaptıkları, ne kadar para, kazanç sağladıkları ve bu işin dışında hangi işlerle uğraştıklarına dair bulgular değerlendirilmiştir.

2.1. Kömür İşi

Bu alt tema altında kömür çocukların bu işe başlama ve devam süreçleri ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların bu işe küçük yaşlarda başladıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra, bu işe ailelerine katkı sağlamak için başladıkları, kömür toplamak için çoğunlukla kamu binaları olmak üzere, diğer büyük apartmanlardan atılan külleri elediklerini ve bunu da çıplak elle yaptıkları öğrenilmiştir. Daha sonra çocuklar, küllerin arasından çıkan yanmamış kömürleri torbalara doldurduklarını, bu torbaları alıp çarşıda muhtelif yerlerde sattıklarını ifade etmişlerdir.

Yapılan görüşmelerde, çocukların tümüne yakını bu işi ailelerine katkı sağlamak amacıyla yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ç1: *“Para lazım bunun için bu işi yapıyorum. İhtiyaçlarımız için, ekmek almak için, eşya almak için yapıyorum.”* Buna benzer olarak Ç3’te çalışma sebebini *“Neden çünkü eve ekmek götürüyoruz. Evin geçimini yapmak. Yani babam tek çalışınca mecbur bizde çalışıyoruz.”* Hem babanın tek çalışması, başka gelir kaynağının olmaması hem de ailenin kalabalık olması da bu durumda etkilidir. Nitekim bu durumu Ç11: *“Evin geçimi için topluyorum. Babam tek çalıştığı için 6 kardeşiz bende çalışmalıyım.”* şeklinde ifade etmiştir.

Kömür toplayan bazı çocuklar ailelerinin borcu olduğu için bu işi yaptıklarını dile getirmişlerdir. *“Aileme yardım etmek için, para kazanmak için çalışıyorum. Bizim borcumuz var gelirimiz çok yok onun için. Abim onlar borç ödüyor.”*(Ç9)

Yapılan görüşmelerde bazı çocuklar ailelerinin isteği üzerine bu işe başladıklarını dile getirirken, bazılarının ise çalışmaya kendilerinin karar verdikleri görülmüştür. Bu konuda 4 senedir bu işi yapan ve şimdi 14 yaşında olan Ç12 düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: *“Ekmeğimin peşindeyim neden olacak ki?”*

İnsan çalışmazsa kimse ona vermez çalışmak lazım. Annem babam bana yap diyor ben de yapıyorum. Ama ben istersem gelirim istemezsem gelmem.”

Ç1 ise konuya dair şunları söylemektedir:

“Babama dedim ben çalışacağım. O da hayır dedi, sen çalışamazsın dedi, bilmem ne dedi. Ben de dedim hayır ben çalışabilirim. Sonra mahalleden 3 çocuğu tuttum dedim kalkın çalışmaya gidiyoruz. Sonra gittik kömür topladık, kömürü sattık. Sonra boyacılık da yaptık. Sonra paramızı kazandık. Annem babam üzülüyorlardı. Diyorlardı sen gidiyorsun çalışıyorsun bizim yüreğimiz yanıyor. Senin ellerin böyle kömür oluyor, bu kötü bir şey.”

İşe başlama yaşı yukarıda değinildiği üzere çok küçük yaşlara tekabül etmektedir. Bu konuda şimdi 14 yaşında olan Ç10 ve 15 yaşında olan Ç1 şunları söylemişlerdir:

“Uzun zamandan beri yapıyorum. 8 yaşından beri bu işi yapıyorum.”(Ç10)

“8 yıldır bu işi yapıyorum. 7 yaşındayken bu işe başladım. Tabi o yaşta zordu, zahmetti ama ne yapalım ekmeğimizi kazandık.”(Ç1)

Kömür toplama işinde görüşülen çocukların benzer bir yol izlediği ve benzer yerlerden kömür topladıkları görülmüştür. Kömürü nereden ayıkladıklarına dair 14 yaşındaki Ç3 şunları söylemektedir:

“Neresi olursa fark etmez nerede görsem toplarım. Çöpten, nereden olursa. Yani kaloriferçiler bize gelin diyor kaloriferin ocağını temizleyin külünü atın eğer atarsanız size izin veririm külü karıştırmanıza. Bizde gidiyoruz kalorifer ocağını temizliyoruz. Külü torbalara koyuyoruz götürüp atıyoruz. Sonra biz o külü eliyoruz içindeki kömürü kendimize alıyoruz. ”

Ç1 kömür toplama ve satma sürecini şöyle dile getirmektedir:

“Ekomardan, Çağdaştan, şeker fabrikasının çöpünden, diş hastanesinden kömürü elimizle topluyoruz. Biz o külü eliyoruz sonra torbalara dolduruyoruz. Sonra arabamıza koyup götürüp satıyoruz. Götürüyoruz dükkancılara diyoruz yanmış kömür lazım mı? Onlar da evet derse sonra onlara satıyoruz.” Benzer bir açıklamayı da Ç10 yapmaktadır: *“Ekomarin çöpünden, Çağdaştan, her yerden topluyorum, çöp nerde varsa oradan topluyorum. Sonra çöpten kömürleri topluyorum. Sonra eliyoruz mesela içindeki izmaritleri diğer pislikleri çıkarıp torbalara koyuyoruz. Sonra alıp Malazgirt Caddesindeki dükkanlara satıyorum.”*

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, çocuklar kömür toplama ve satma sürecinde bütün bu yaptıkları işlemleri sorunlu çalışma şartları altında gerçekleştiren

mektedirler. Bütün toplama işlemleri çıplak elle ve çöple birebir temasla yapılmaktadır.

2.2. Kazanç

Kömür toplayan çocuklar ile yapılan görüşmelerde çocuklara, bu işi yaparken ne kadar kazanç sağladıkları, başka bir iş değil de neden bu riskli işi yaptıklarına dair sorular sorulmuştur. Verilen cevaplar doğrultusunda çocukların kazançlarının değiştiği ancak ortalama günlük 15, 20, 30 ve 40 lira arasında para kazandıkları öğrenilmiştir. Ne kadar kazandıklarına dair Ç3: “20 lira 25 lira bazen 30 lira kazanıyorum. Artık Allah ne nasip ederse.” demektedir. Ç7 ise: “15, 20, 25 lira kazanıyorum. Torbasını 7 liraya satıyorum.” diye bahsetmektedir. Çocuklardan, topladıkları kömürü torba ile sattıkları, torbanın doluluk oranına göre fiyatının değiştiği öğrenilmiştir. Ç1: bu işlemi “Eğer bir torbayı fullersek 15 liraya satıyoruz. Yarım torba 7 lira 7,5 liraya oluyor.”

Katılımcılar kömür toplamanın tercih edilmesinin sebepleri arasında diğer işlere oranla daha fazla parasının olmasını öne sürmüşlerdir. Bu konuda Ç11 görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Boyacılıkta günde 15-20 lira kazanıyorum. Ama kömürde günde 3-4 torba topluyorum. Torbasını 8-10 liraya satıyorum. Yani kömür boyacılığa göre biraz daha fazla para getiriyor. Ama daha zararlı.” Ç10’da Ç11’e benzer bir şekilde yorum yapmaktadır: “Çünkü parası fazla. Boyacılık ya da başka bir iş yaptığın zaman bu kadar para kazanmıyorsun. Bazen günde 30 lira kazanıyorum. Birazını babama veriyorum birazını da evin ihtiyaçlarını alıyorum.”

2.3. Yapılan Başka İşler

Yapılan görüşmelerde, kömür toplayan çocukların çeşitli işler yaptığı öğrenilmiştir. Kömür toplamanın yanı sıra çocukların; boyacılık, arabacılık, hamallık, inşaatta çalışma, indir-bindir, çıraklık, lokanta ve çay ocaklarında garsonluk gibi farklı işlerde çalıştıkları bilgisine ulaşılmıştır. Çocukların yaptıkları başka işlere dair bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

“Ne iş olursa yaparım. Kömür satıyorum, arabacılık (hamallık) yapıyorum, sebze falan indiriyorum, boyacılık (ayakkabı boyacılığı) yapıyorum ne iş olursa yaparım ben. Ben bugün yanında geliyorum artık gelmeyeceğim. Ben şeye gidiyorum birkaç gün sonra gurbete gideceğim. Ankara’da inşaatta çalışmaya gideceğim. Amca oğullarımın yanında amelelik yapacağım.” (Ç12).

“Kömür, sebze halinde, arabacılık yapıyorum. Yazında inşaata gidiyorum. Bu sene ilk defa gittim mesela Erzincan’a. Amelelik yapıyordum, harç yapıyordum. Amcamlarla birlikte gittim.” (Ç10).

3. Bir Sorun Olarak Sosyal Dışlanma

Bu tema başlığı altında kömür toplayan çocukların karşılaştığı sosyal dışlanmalar konu edinilmiştir. Çocuklarla yapılan görüşmeler sonucunda, çocukların eğitim hayatında, sokakta, toplumda ve yaptıkları iş çevresinde çeşitli dışlanmalara maruz kaldıkları görülmüştür. Bunlar aşağıda sırayla verilmiştir.

3.1. Eğitim Hayatından Dışlanma

Yapılan görüşmelerde çocukların eğitim hayatında hem öğretmenler hem de okuldaki arkadaşları tarafından dışlandıkları bilgisi elde edilmiştir. Bu konudaki Ç1 düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Geçen gün okulda biri bana baktı şöyle yaptı (yüzünü ekşitiyor). Benden tiksindi. Komutanın oğluydu dedim niye tiksiniyorsun? Dedim sen eğer benim durumumda olsaydın çalışmak zorunda kalırdın, sende benim gibi olurdun (kirli siyah ellerini gösteriyor). Bende dedim eğer benden tiksiniyorsan yanımıza gelme.”

3.2. Toplum Tarafından ve Sokakta Dışlanma

Çocuklar kömür topladıkları için toplum tarafından dışlandıklarını ifade etmişlerdir. İnsanların kimi durumlarda yüzlerini ekşittiklerini, kimi durumlarda yüzlerine hiç bakmadıklarını, kimi durumlarda ise onlara bu işi yapmamaları yönünde nasihat verdiklerini, çocuklar ifadelerinde dile getirmişlerdir. Bu konuda Ç7 şunları ifade etmektedir: “Bazı insanlar bize diyor niye okula gitmiyorsunuz. Bazıları bize elleriniz kirli diyor. Bizde keyfimizden yapmıyoruz. Kimse istemez gidip kömür toplansın ama...”

Çocuklar şehirde en çok karşılaştıkları kamu personeli olan zabıta tarafından da hem dışlandıklarını hem de şiddete maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. “Zabıta bize çok kızıyorlar. Mesela arabamı kaldırımın kenarına bıraktığım zaman beni dövüyorlar. Diyorlar oraya arabanızı koymayın. Bize kızıyorlar.”(Ç9)

3.3. Alıcılar Tarafından Dışlanma

Kömür satan bu çocuklar sadece okul ve sokakta dışlanmamakta aynı zamanda kömür alan kişilerin hem onların emeklerini sömürdükleri hem de dışladıkları öğrenilmiştir. Buna örnek olarak:

“Bazıları paramızı vermiyor. Yalan söyleyip diyorlar ki biz sizin paranızı verdik ama vermiyorlar. İsteyince bize kızıyorlar, dövüyorlar. Bize siz pissiniz içeri girmeyin diyorlar.” (Ç10).

“Bize kötü davranıyorlar. Bazıları iyi bazıları kötü. Bazıları var, diyorsun sana kömür vereyim o da diyor senin kömürün pis, çok yanmış, çok para istiyorsun diyorlar. Bazen bize çok kızıyorlar, dövüyorlar; paramızı da vermiyorlar ya da az veriyorlar. Diyorlar bir torba kömürü, 5 milyona 2,5 milyona ver. Boyacılık yaparken de bazen ayakkabı boyarım adam diyor iyi olmamış paramı vermiyor, bende paramı isteyince beni dövüyor.” (Ç1).

4. Yapılan İşin Bıraktığı İzler

Çöp karıştırmak, başlı başına riskler ve sağlık sorunları taşımaktadır. Yanmış küllerin arasından kömür ayıklamanın ayrıca riskleri ve tehlikeleri bulunmaktadır. Nitekim görüşme yapılan çocukların hepsi bu işi yaparken baş ağrısı, baş dönmesi, mide bulantısı, boğaz ağrısı, ellerinin yanması gibi risklerden bahsetmişlerdir. Yaptıkları işlerin risklerine dair Ç1 şunları söylemektedir:

“Ben dün mesela ayağımı yaktım. Şuradan şuraya kadar yaktım (ayağımı bacağını gösteriyor). Ellerimiz yanıyor çok. Hava soğuk olduğu için ellerim çok üşüyor. Bi de kömürü sırtımda taşıdığım için belim çok ağrıyor. Ben bugün mesela kömür topladım boğazım hep kömür doldu. Boğazım çok ağrıyor. Sesim kısılmış. Bademciklerim şişiyor. Yani hastalığımız hep kömürden.”

Bazı çocukların yaşadıkları sağlık sorunlarının kömürden kaynaklandığının farkında bile olmadıkları görülmüştür. *“Hayır bir sorunla karşılaşmadım. Bazen başım ağrıyor, hasta oluyorum. Ateşim çıkıyor. Boğazım acıyor. Mesela bazen eve gittikten sonra başım ağrıyor, yemek yiyemiyorum, boğazım ağrıyor.”* (Ç10)

Çocuklar arasında kömürün zararlarını görüp kömür toplamayı bırakanlara da rastlanmıştır. Ç9 neden kömürü bıraktığı sorusuna şu şekilde yanıt vermiştir: *“Kömür işi çok kötü hocam, ben kömür satarken hasta oluyordum. Boğazım ağrıyordu, bademciklerim şişiyordu, sesim çıkmıyordu, ellerim hep şişiyordu, hasta oluyordum işte. Mesela ellerim yanıyordu hep. İşte ondan bıraktım şimdi sadece boyacılık yapıyorum.”*

5. Çocukların Boş Zaman Algısı

Kömür satan çocukların çok fazla boş zamanlarının olmadığı, zira hafta içi okul çıkışı sonrası da, hafta sonu da çalıştıkları öğrenilmiştir. Ancak işlerini erken bitirmeleri durumunda eve erken gidebildiklerini dile getirmişlerdir. Eve erken gidildiğinde çocukların boş zamanlarında; uydukları, top oynadıkları, misket oynadıkları, arkadaşları ile gezdikleri, hayvanlarla vakit geçirdikleri, ailelerine evde yardım ettikleri gibi bulgulara ulaşılmıştır. Bu konuda Ç3 şunları dile getirmektedir: *“Ne yapalım abi çalışıyoruz. Boş zamanlarımda da çalışıyorum abi. Ben hiç oynamıyorum abi hep çalışıyorum. Sadece akşam boş zamanım oluyor orda biraz oynuyorum. Top oynuyorum, misket oynuyorum.”*

Ç3'e benzer bir açıklamayı da 10 yaşındaki Ç6 yapıyor: *“İş yoksa ben yine çarşıya gelirim indirecek bir şey varsa onu yaparım. Yine çalışırım. Sonra eve gidiyorum. Oynamaya vaktim yok çalışmak zorundayım.”*

6. Çocukların Gelecek Beklentileri

Bu tema altında görüşme yapılan çocukların geleceğe dair beklentilerinin bulgularına yer verilmiştir. Bu konudaki beklentilerin çocuklar tarafından farklılık arz ettiği görülmüştür.

6.1. Kömür Bitti İnşaata

Görüşme yapılan çocukların gelecek beklentilerinin birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Çoğunluğu, rol model aldıkları babaları veya ağabeyleri gibi inşaata gitmek istemektedirler. Bununla beraber okula tekrar geri dönüp üniversite okumak isteyenlerin, lokantasının olmasını isteyenlerin, belediyede işe girmek isteyenlerin de olduğu görülmüş ve bazılarının da hiçbir beklentisinin olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Konuya dair sırasıyla Ç12 ve Ç11 şunları ifade etmektedirler:

“Ne bekliyorum (düşünüyör) hiçbir şey. Ne bekleyebilirim ki hayat nasıl geldiyse öyle geçer. Benim hayalimde hiçbir şey yok.”

“Ben iş adamı olmak istiyorum. Mesela müteahhit olmak istiyorum. Müteahhitler inşaatta çalışıyor. Ben inşaatta kalmak istiyorum. Çünkü güzel. Ben inşaatta çalışırsam insanlara da yardımcı olurum. İnsanlara ekmek veririm. İş veririm para kazansınlar.”

6.2. Devlet ve Toplum Beklentisi

Çocuklarının devlet beklentisi birbirine benzemektedir. Tamamına yakını devletin kendilerine sahip çıkmasını istemenin yanı sıra, doğuda iş imkânın artırılmasının, fakirlere yardım edilmesinin gerekliliğini dile getirmişlerdir. Çocukların topluma dair beklentilerinin en önemli vurgusu ise çocuklarını, özellikle kız çocuklarını okutmaları yönünde olmuştur. Bunlara ek olarak çocuklar, toplumun çocuklara sahip çıkmasını, bu tarz işleri yaptırmamalarının gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Devlet ve toplum beklentisine dair çocuklar şunları ifade etmişlerdir:

“Devlet doğruya çeki düzen versin. Yani artık gelişsin, yollar olsun, yani bize sahip çıksınlar, iş imkânı versinler bize, fabrika yapsınlar. Bizimde maaşımız olsun.” (Ç11).

“Çocuklarını okutsunlar, kızlarını okutsunlar. Eğer kızlar okumazsa gider bir pisliğin eline düşer. Gidip başkasının pisliğini yapacaklarına okusunlar öğretmen olsun hemşire olsunlar.” (Ç7).

Tartışma ve Sonuç

Çocuk işçiliği evrensel bir sorun olup, birden fazla çeşidi bulunmaktadır. Bu çalışmada çocuk işçiliğinin farklı bir yüzü olan ‘Kömür Çocuklar’ konusu ele alın-

maktadır. Bulgular arasında; çocukların yaş, okul durumu, aile yapısı, ebeveynin işi gibi çocuğu ve aileyi tanıtıcı veriler işlenmiştir. Bu doğrultuda, görüşme yapılan çocukların erken yaşlarda (7-8) çalışma hayatına girdikleri ve 14-15 yaşlarından itibaren kömür işini bıraktıkları görülmüştür. Çocukların bu işi yapmasında; aile gelirlerine katkı sağlamak, yoksulluk, kalabalık aile, kente göç gibi temel nedenler bulunmaktadır. Literatürde de buna benzer nedenlerin, çocukları çalışma hayatına ittiği belirtilmektedir (Bilgin, 2009; Johansson, 2009). Bu konuda yoksulluk (Adonteng-Kissi, 2018), ilköğretim yasalarının uygulanmasındaki yetersizlik, yüksek doğum oranı gibi etmenler de çocukları çalışma hayatına iten nedenler arasındadır (Jensen ve Nielsen, 1997; Dur ve Öztürk, 2017; Saha ve Kamal, 2018). Bununla beraber görüşülen 12 çocuktan sadece 3 tanesinin okula devam ettiği tespit edilmiştir. Bu çocuklardan biri de ara verdiğini ve tekrar seneye devam edeceğini belirtmiştir. Çocukların okulu bırakmalarında; erken yaşta çalışma hayatına atılmaları, eğitim ortamında dışlanmaları ve öğretmen şiddeti vb. sebeplerin etkili olduğu anlaşılmıştır. Ersado (2005), çocuk işçilerin okula devam etmemelerindeki temel sebebin yoksulluk olduğunu belirtmekte olup, “Kömür Çocuklar” çalışmasında ise çocukların okuldan uzaklaşmasına neden olan en önemli faktörün, çalışmanın onlar için bir zorunluluk olduğu gerçeğidir. Jensen ve Nielsen (1997) de çocukların okuldan uzaklaşmasının en önemli nedenleri arasında yoksulluk ve düşük okul kalitesini göstermektedirler. Çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar benzer çalışmalarla paralellik göstermektedir. Yoksulluk, eğitimdeki kalitesizlik, öğretmen şiddeti vb. etmenler çocukların eğitim hayatlarının bitmesine neden olmuştur. Yapılan çalışmalarda çocukların çalışma hayatından çekildiğinde okuldan ayrılma oranlarının azaldığını göstermektedir (Nelsen ve Quiton, 2018).

Bulgular arasında, “Kömür Çocukların” bu işi nasıl yaptıkları, bu işten ne kadar kazandıkları ve bu işin dışında hangi işleri yaptıkları üzerinde de durulmuştur. Bu doğrultuda çocukların bu işi tehlikeli ve sağlıksız şartlar altında yaptıkları görülmüştür. Nitekim çocuklar külün ve çöpün arasında ilkel bir teknikle, çıplak elle yanmamış kömürleri aramaktadırlar. Topladıkları bu kömürün torbasını 5-7 lira gibi ucuz bir fiyata satmaktadırlar. Kömür toplayan bir çocuğun günlük ortalama kazancının 20-30 lira arasında değiştiği görülmüştür. Kömür işinde olduğu gibi, aslında tüm çalışan çocuklar düşük gelirli işlerde çalışmaktadır (Dur ve Öztürk, 2017). Çocukların bu işi yapmasında talebin önemli etkisi bulunmaktadır. Bölgede ısınma için hala kömür kullanılmaktadır. Patnos’un esnafları bunu en ucuz şekilde karşılamaya çalışmakta ve bu arz-talep durumu da ‘Kömür Çocukların’ bitmesini engellemektedir. Nitekim Nelson ve Quiton (2018) çocuk işçiliğinin kalıcılığı üzerine, çocukların işgücü talebini daha ucuz bir şekilde gidermesi olarak görmektedirler. Kömür toplayan çocukların sorunu da Türkiye’nin doğu illerine özgü çok eski ve kalıcı bir sömürü şeklidir. Kömür toplama işi mevsimlik bir iştir. Bu mevsimin dışında çocukların boyacılık, hamallık, garsonluk vb. birçok işte çalıştığı bilgisine

de ulaşılmıştır. Bu bulguların yanı sıra, çocukların sosyal hayatta dışlandıklarına dair verilere de ulaşılmıştır. Bu kapsamda çocukların eğitim başta olmak üzere toplumsal hayatta, sokakta ve sömürde dışlandıkları görülmüştür. Okuldaki ortam ve öğretmen şiddeti, çocukların dışlanmalarına ve okulu terk etmelerine neden olmuştur. Çocuklar ayrıca sokakta halkın arasında da dışlandıklarını, çevredeki insanların onlara iğrenerek baktıklarını dile getirmişlerdir. Bunların da ötesinde çocuklar kömürü kendilerinden satın alan esnaf tarafından dahi dışlandıklarını ve emeklerinin sömürüldüğünü ifade etmişlerdir. Literatürde de çalışan çocukların benzer şekillerde dışlandıkları üzerine durulmuştur. Bu konuda Kelebek (2017), çalışan çocukların sadece fiziksel görünüşleri açısından değil, eğitim ve sağlık gibi temel alanlardan da bu çocukların yok hükmünde olduğunu ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında, kömür toplayan çocukların çeşitli riskler ve sağlık sorunları ile karşılaştıkları bilgisine ulaşılmıştır. Çocukların tamamına yakını, kömür toplama sürecinde başlarının ağrıdığı, başlarının döndüğü, boğazlarının ağrıdığı gibi sağlık sorunlarını dile getirmişlerdir. Ayrıca kömür toplarken, ellerinin yanması gibi sorunlarla da karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Literatürde de bu durumla ilgili benzer sonuçların yer aldığı görülmüştür. Nitekim ailelerine yardım amaçlı erken yaşlarda çalışmak zorunda kalan çocuklar yetersiz beslenme, ücretsiz çalışma ve çalışma hayatından gelen başka birçok riskle karşı karşıya kalmaktadırlar (Fassa, Fachini, Dali Agnol ve Chriatiani, 2000). Yani sokakta çalışan çocuklar duygusal, fiziksel ve psikolojik olarak risk altındadırlar (Erbay, 2013; Kelebek, 2017). Bilgin (2012) ise, sokakta çalışan çocukların sağlık açısından birçok sorun yaşadıklarını ve bunların bilgisizlik ve yoksulluk nedeniyle tedavi edilmediğini dile getirmektedir.

Kömür toplayan çocukların boş zamanlarının neredeyse olmadığı da yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Nitekim okula gitmeyen çocukların haftanın yedi günü sabahtan akşama kadar işe gittiği, okula giden çocukların ise okul çıkışlarında ve hafta sonlarında işe gittikleri öğrenilmiştir. Sadece iş çıkışlarında akşam biraz oynadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşülen her çocuk “*En çok neyi yaptığında mutlu olursun?*” sorusuna karşılık hepsi de oyun oynadıklarında, top oynadıklarında mutlu olduklarını söylemişlerdir. Yani aslında en çok çocuk olduklarında mutlu olduklarının mesajını vermişlerdir. Karataş (1996), çalışan çocukların sağlık, eğlence, eğitim ve boş zaman imkânlarının olmadığını belirtmektedir.

Henüz oyun yaşındaki çalışan çocuklar kendilerini hayatın tam ortasında bulduklarından ötürü gelecek ile ilgili hayalleri de hem gerçekçi hem de içinde bulunulan sosyo-ekonomik koşulların yansımaları şeklinde olmuştur (Kömürcü ve Avşar Negiz, 2016). Kömür toplayan bu çocukların gelecek beklentileri farklılaşmaktadır. Bu farklılıkta en dikkat çekici beklenti ise çocukların inşaatta çalışmak için batı illerine gitmek istemeleri olmuştur. Bu durumun temel sebepleri ise çocukların kömür

işinden kurtulmak istemeleri ve bunun da çözümünü inşaata gitmekte bulmaları ve ağabeyleri ve babalarını rol model almaları olmuştur. Çocukların neredeyse hepsinin babalarının inşaatçı olmasından dolayı, çocuklar da çıkış yolu olarak bu işi görmektedirler. Çocukların devlet beklentileri arasında devletin kendilerine ve ailelerine maddi açıdan yardımcı olmaları, memleketlerine yatırım yapmaları, iş olanakları sunmaları yer alırken, toplumdan en önemli beklenti ise çocuklarının okutulması noktasında olmuştur.

Bu çalışma temelde çocuk işçiliğini konu edinirken özelde daha önce çalışılmamış Türkiye'nin doğusuna özgü bir sorun olan kömür toplayarak çalışan çocuk işçileri konu edinmiştir. Bu çocukların yoksul ve kalabalık ailelerden gelmelerinin yanı sıra eğitim açısından da dezavantajlarının olduğu görülmüştür. Ayrıca sağlık açısından ciddi riskler taşıyan bir iş yaptıkları, sosyal hayatın birçok alanından dışlandıkları, işgücü piyasasında ucuz işgücü ihtiyacını giderdikleri, zor şartlar altında kömürü toplayıp sattıkları, gelecek beklentilerinin net olmadığı ve çocukça zaman geçirmedikleri görülmüştür. Bu sorunun çözümü noktasında hem siyasi (Şişman, 2006) hem de toplumsal kararlılık gereklidir. Bu çocuklar, çalışma hayatı dışına bırakılmadığı müddetçe gerek bedensel gerek psikolojik olarak sömürüleceklerdir. Bu noktada bu çocukların tümüyle çalışma hayatının dışına çıkarılması gerekmektedir. Çocuk işçiliği, sadece yasalarla önlenecek bir durum değildir. Devlet çocuk işçi çalıştıran kurumları tespit edip bu konuda sağlam denetim yapmalı, bununla beraber çocuk işçiliğine dair uluslararası mevzuatları hızla hayata geçirmelidir (Küçükkalay, Dulupçu ve Turunç, 2000). Bu konuda özellikle çocukları kayıt kayıt dışı çalıştıran kurumların tespit edilip gereken cezanın verilmesi elzemdir (Günöz, 2007). Bu doğrultuda toplum bilinçlendirilmeli (Efe ve Uluoğlu, 2015), aile, okul, hastane vb. kurumlar beraber çalışmalıdır.

KAYNAKLAR

- ADONTENG-KİSSİ, O. (2018), Causes of Child Labour: Perceptions of Rural and Urban Parents in Ghana, *Children and Youth Services Review*, 91, 55-65.
- ALLIANCE (2017), Global Estimates - Child Labour, 2017, Erişim tarihi: 03.02.2018, <http://www.alliance87.org/2017ge/childlabour#!section=0>.
- ALTUNTAŞ, B. (2003). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARIÈS, P. (1975), *Enfant et la Vie Familiale Sous l'Ancien Régime (L')*. Éditions Du Seuil.
- BAL, H. (2016), *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri (Uygulamalı-Örneklî)*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- BASU, K. (1999), Child Labor: Cause, Consequence, and Cure, with Remarks on International Labor Standards, *Journal of Economic Literature*. 37, 1083-1119.

- BİLGİN, R. (2009), Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 232-244.
- BİLGİN, R. (2012), Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 79-96.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2015), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 19. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- CRESWELL, J.W. (2016), *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, 3. Baskı. M. Bütün ve S.B. Demir (Ed.). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- ÇÖPOĞLU, M. (2018), Bir Kısır Döngü: Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve İşsizlik. *Ane-mon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5), 671-685.
- DUR, A. İ. B. & Öztürk, M. (2017), Türkiye'de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22(3), 613-635.
- EFE, H. & Uluoğlu, S.A. (2015), Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler, *Eğitim Bilim Toplum*, 13(51), 46-72.
- EKİZ, D. (2003), *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş: Nitel, Nicel Ve Eleştirel Kuram Metodolojileri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ERSADO, L. (2005), Child Labor and Schooling Decisions in Urban and Rural Areas in Nepal, *World Development*. 33(3), 455-458.
- FASSA, A., Fachini, L. A., Dali Agnol, M. & Chriatiani, D. A. (2000), Child Labor and Health: Problems and Perspectives. *International Journal of Occupational and Environmental*, 6, 155-162.
- GOLDMAN, J. & Ronken, C. (2010), The Concept of Childhood: Child Sexual Abuse in Queensland: Selected Research Papers Project AXIS, 30-43.
- GÜLÇUBUK, B. (2012), Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık. *Çalışma ve Toplum*, 33(2), 75-94.
- GÜNÖZ, M. (2007), Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri. (*Uzm. Tezi*), TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- HOEPFL, M. C. (1997), Choosing Qualitative Research: A Primer for Technology Education Researchers, *Journal of technology education*, 9(1), 47-63.
- JENSEN, P. & Nielsen, H. S. (1997), Child Labour or School Attendance? Evidence from Zambia. *Journal of Population Economics*, 10(4), 407-424.
- JOHANSSON, J. (2009), Causes of Child Labour: A Case Study in Babati Town, Tanzania. Erişim tarihi: 04.10.2018, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:358647/FULLTEXT01.pdf>
- KAMRUZZAMAN, M. & Hakim, M. A. (2018), A Review on Child Labour Criticism in Bangladesh: An Analysis. *International Journal of Sports Science and Physical Education*, 3(1), 1-8.
- KARATAŞ, K. (1993), Çocuk İşgücü Sorunu: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri. *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 11(1), 85-9.
- KELEBEK, G. (2017), Sokakta çalışan çocukların karşılaştığı tehlikeler. Z. Yüksek Bilgili (Ed.), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (USAK'17) Kitabı içinde (375-382). İstanbul.

- KÜÇÜKKALAY, M., Dulupçu, M.A. & Turunç, Ö. (2000), Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 103-118.
- MERRIAM, S.B. (2013), *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, Çev. S. Turan, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- NELSON, G. L. M., & Quiton, J. D. (2018), Child Labor and Its Effects on Schooling, Health and Recreation of Filipino Children, *Journal of Population and Social Studies [JPSS]*, 26(1), 68-82.
- PERUMAL, N. (2018), Child Labour: Causes and Effects in India, *International Journal*, 6(2), 24-27.
- POSTMAN, N. (1995), *Çocukluğun Yokoluşu*. Çev. K. İnal, Ankara: İmge Kitabevi.
- POSTMAN, N. (1985), The Disappearance of Childhood, *Childhood Education*, 61(4), 286-293.
- SAHA, H. & Kamal, T. (2018), Rights of The Child Worker of Bangladesh: An Appraisal. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 6(2), 85-92.
- STREANS, P.N. (2017), *Childhood in World History*, 3. Baskı, New York: Routledge.
- ŞİŞMAN, Y. (2006), Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 251-276.
- TRACY, S. J. (2012), *Qualitative Research Methods: Collecting Evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact*, India: Wiley-Blackwell.
- YILDIRIM, A. & Şimşek, H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 9. Baskı, Ankara: Seçkin.